

ОКУУЧУЛАРДЫН ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ КӨНДҮМҮН СУРОО БЕРЕ БИЛҮҮ ЖӨНДӨМҮ АРКЫЛУУ ӨНҮКТҮРҮҮ

ТУРДУБАЕВА Б.М.,
ЭГЕМБЕРДИЕВА А.Д.

Аталган макалада окуучулардын суроо берүү жөндөмүн өнүктүрүү каралат. Бардык эле мугалимдер сабактагы жаңы материалды балдарга берүүгө ашыгат. Бирок, окуучулар кандай кабылдап, эмнени билип, эмнени жасап жаткандыгына чанда гана мугалимдер күйүп жанып, аңдоо салышпаса, калгандары маалыматтык билим берүү менен чектелишет. Окуучулардын ой жүгүртүү көндүмүн өстүрүү үчүн суроо бере билүү, суроого аргументтүү жооп таба билүү жөндөмдөрүн өстүрүү зарыл. Ошондуктан бул макалада Б.Блумдун, Э.Кингдин, Э.Ландаунун суроо берүү жана ой жүгүртүү көндүмүн колдонуу таблицалары берилди. Мугалимдин берилген маалыматка карата түзгөн суроолору жана суроо берүү аркылуу ой жүгүртүү көндүмүн өнүктүрүү жолдору келтирилди.

Суроо белгисинин көрүнүшү кайырмакка окшоп кетет. Аны менен балык кармаса болоорун бардыгы эле билет. Бирок баары эле кармай алабы?

Анын сыңарындай, бардык эле окуучулар бири-бирине же мугалимине ой-жүгүртө турган суроолорду бере алышпайт. А балким, кээ бир мугалимдер окуучуларына дайыма төмөнкү дэңгээлдеги суроолорду берип жүргөндүр.

Эгер кимдир бирөө суроо бере билүү жөндөмү кошумча өнүгүүнү талап кылаарынан шек санаса, ушул макала жардамга келээр.

Психолог В.М. Снетков «Суроонун коммуникативдик мааниси- жөндүү альтернативдүү коюлган суроого карата кайтарылышы мүмкүн болгон жооптордун жыйындысы» катары сыпаттайт (Снетков В.М., 1999, 92-б.).

Демек, жакшы суроо дегенибиз - бул мүмкүн болгон альтернативалар үчүн болушунча кеңири мейкиндикке жол көрсөтөт: жаңы маалыматтарды алуу, билген маалыматты тактоо, сөздү башка темага буруу, жоопко түрткү берүү, өзүнүн ой-пикирин, баасын, көз карашын корсотүү; маектештин көңүл маанайын бир нукка салуу (В.М. Снетков. М., 1999, 93-б.).

«Жашоо-проблемаларга туш келүү, ал эми аларды чечүү - интеллектуалдык жактан жетилүү», - деп жазган интеллектти изилдөөчү Ж. Гилфорд.

«Ал эми суроо дегенибиз, психология профессору Л.М. Веккердин пикири боюнча, - андан кийинки бүткүл ой жүгүртүү процесси тескеп чыгууга багытталган предметтик мамилелердин купуялыгынын, белгисиздигинин психикалык чагылышы» (Веккер Л.М., 1998, б-б.). Демек, суроо кандайдыр бир проблеманы чечүүгө, кайсы бир белгисиздикти туура багытталган таанып-билүү ишмердигине «жол ачат». ***Ошондой эле суроо проблеманы аныктоого, тактап түшүнүүгө да көмөк берет.***

Суроолордун аркасы менен адам белгилүүдөн белгисиздикке карай көпүрө салат. Мындай белгисиздик өзүнө тартышы, ал эми кээде кооптондурушу да мүмкүн. Кыязы «question» деген англис сөзүнүн төркүнү («суроо» дегенди билдирет) кандайдыр бир белгисиздик, ал түгүл тобокелчиликке байланышкан «иликтөө» дегенди билдирген «quest» деген сөзүнөн келип чыкпаса керек. «Суроо» деген сөздүн келип чыгышынын өзүн эле айталы, англис тилинде белгисиздиктин кырдаалындагы иликтөөчүлүк аракети. Ал эми белгисиздик болсо ургаалдуу өзгөрүп жаткан азыркы дүйнөнүн ажырагыс мүнөздүү белгиси болгондуктан, суроо бере билүү жөндөмүн өнүктүрүү эң орчундуу маселелер болуп саналат.

Алисон Кингдин сөзү менен айтканда «Ойлоно билгендер суроо да бере билишет» (King, 1937, 18-б.). Кээ бир мугалимдер өз окуучуларынын канчалык ой жүгүртө билерин, алардын

кандай суроолорду бергендигине жараша аныкташат. Кинг бир катар изилдөөлөрдү жүргүзүп көрүп ойлонулган тетик суроолорду бере билүү - бул үйрөнүүгө боло турган көндүм деген тыянакка келген, себеби адамдардын көпчүлүгү жооп берүүдө эстөө үчүн кыйынчылык келтирбеген жөнөкөй суроолорду берүүгө көнүп калышкан (Халперн Д., 2000, 139-б.).

Эгер адам окуса, бирок суроо бербесе (кеп мында өз алдынча иштеп чыккан суроолору жөнүндө болууда), кандай гана анын жекече өз алдынча таанып-билүү ишмердиги болбосун, бөтөнчүлүк абалын сезип, туя албайт. Суроону иштеп чыгуу менен биз ага себеп болуп берген таанып-билүүчүлүк «тайкы» абал үчүн жоопкерчиликти өз мойнубузга алабыз.

Ошентип суроолор сизди курчап турган чөйрөдө жол таба билүүбүз үчүн керек, демек, суроо бере билген адам, суроо бере билбеген адамга караганда жакшыраак жол таба алат.

Суроо бере билүү суроого жооп бергенден да кыйыныраак. Сабак өтүп жатканда окуучулар бири – бирине, окутуучуларга суроо бере билүү абзел. Өзүбүздүн педагогикалык тажрыйбабыздан билгендей, учурда окуу процессинде жөнөкөй фактологиялык суроолор басымдуулук кылат.

Тилекке каршы, Розмари Смидин: «Кадимки мектеп тажрыйбаасы балдарда кандай гана суроо болбосун анын туура жообу» бар жана (...) эгерде алар жетиштүү түрдө даярдашса же зээнин коё билсе, ал эбак аны таап алса болот деген түшүнүктү калыптандырат», - деп жазганына макул болбой коюу мүмкүн эмес (Смид Р, 1999, 149-б.).

Мына ушундан улам окуучу же студент жооп бере албаган үчүн (ал суроону иштеп чыкан учурда да) жагымсыз жагдайды жаратып, коргонууга болгон каалоо пайда кылат. Ошондой эле калыптанып калган түшүнүктөр аркылуу иш жүргүзүү эч кыйын эмес экендигин эстен чыгарбоо керек. Ошондуктан биз суроо бере билүү жөндөмүндө ийгиликтүү зарыл болгон шарттарды топтой баштоону сунуш кылар элек

- **Окуучу суроого жооп бере албаган жагдайды мугалим нормалдуу деп эсептөөг тийиш.** Эгерде кеп тест тапшыруу, адаттагы текшерүү иштери жөнүндө болуп жатпаса, кыйынчылыкта калуу фактысын кадыресе көрүнүш катары кабыл алуу керек. «Биз баарыбыз тең эле дайыма кыйынчылыктарга дуушар болобуз. Демек, алардан чыга билүү үчүн окуйбуз».
- Мугалим бир нече вариантта жооп берүүгө боло турган жана андан аркы баарлашууга (диалогго) түрткү берүүчү **ачык-айкын, чыгармачыл өңүттөгү суроолорду көбүрөөк** бериши керек.
- Р. Смид: **«Ырас, айтмакчы, кызык...»** деген сөздөрдөн башталган, эч кимге багышталбагандай көрүнгөн «Коломбонун суроолорун» (телекөрсөтүүдөгү белгилүү детективдин аты) көбүрөөк пайдаланууну сунуштайт» (Смид Р. 1999, 149-б.). Мугалим суроо таштап кыйынчылыктарын балдар менен бөлүшөт. Бир гана шарт ал кыйынчылык «оюн» эмес, чыныгы кыйынчылык болууга тийиш, анткени «жасалмалуулук» чанда бир учурда гана ойдогудай натыйжа берет.
- **Суроо берүү менен балдарды коргонууга (актанууга) мажбур кылбаш керек.** «Эмне үчүн» деген сөздөн башталып, зекиген маанайда айтылган кандай гана суроо болбосун окуучуну актанган жагдайга кириптер кылууга түртүп жаткандай кабылданат.
- **Окуучулардын тандап алуу мүмкүндүгү болуш керек жана мындай тандап алууну алар өздөрү түзүшү зарыл.** Мугалим ишти окуучулар менен студенттер сонунда анын изилдөө айдынын, мыйзамды окуп-үйрөнүү багытын өздөрү аныктай турган суроолордун «банкын» түзгүдөй кылып уюштурат.

Менин бир нече жылдан бери кесиптик кызыкчылыгым бардык курактагы окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө тыгыз байланыштуу.

Учурда Болон процессинин алкагында кредиттик технологияга өтүп жаткан мезгилде ар бир предметтен студенттер үчүн силлабус түзүүдө студенттердин өз алдынча иштери үчүн тапшырма берүүдө көптөгөн суроо, тапшырма түзүү талап кылынат. Себеби окуу планында

көрсөтүлгөн сааттын 50% өз алдынча иштер. Суроо түзүүдө ой жүгүртүүнү өстүрө турган ачык суроолор болуп, студенттердин тандоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болуусу абзел.

Окутуучулардын ой – жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө айтар замат жооп берүүчү эмес, ойлонуп жооп берүүчү суроолор маанилүү.

Мындай суроолорду түзүүдө Американын Чикаго университетинин профессору окумуштуу Б.Блумдун ой жүгүртүү деңгээлдеринин таксономиясына таянууга болот. Аталган таксономияда ой жүгүртүү деңгээлдеринин иерархиясы берилген. Анда окуучулар жөнөкөй окуу ишмердүүлүгүнөн жогорку деңгээлдеги ой жүгүртүүнү талап кыла турган баалоо, чыгармачылык ишмердүүлүккө чейин жетишет.

Ой жүгүртүү деңгээлдеринин «Пирамидасынын» негизин билим деңгээлиндеги ой жүгүртүү ишмердиги түзүп, андан кийин түшүнүү, колдонуу, талдоо, баалоо, чыгармачылык ишмердүүлүккө чейин чыгат..

Ой жүгүртүү деңгээли	Аныктамасы	Суроо түзүүдөгү көмөкчү сөздөр	Окуутунун максатын аныктоодо. тапшырма түзүүдө колдонгон этиштер
Билим	Терминдерди билүү, кубулуш жана предмет боюнча конкреттүү маалымат алуу, конкреттүү билим боюнча аракет этүү, анын каражаты	Ким..? Эмне..? Кайда..? Качан..? Ким менен..? ж.б.	Аныктоо, сүрөттөө, табуу, белгилөө, саноо, атоо, тизме түзүү, бөлүү, айтып берүү, көрсөтүү, билүү.
Түшүнүү	Маалыматтын маанисин түшүнүү, негизги идеяларды бөлүү, маалыматты текст боюнча эмес, өз алдынча түшүнүү, кыскача формада түзүү, графика, таблица, карта, иллюстрация символдорду түзө билүү.	Негизги идеясы кайсы..? Кайсыл мисал дал келет..? Бул кандай айтылат..? Кантип аны өз сөзүң менен айтасын..? Түшүндүрүп бере аласыңбы..?	Түшүндүрүү, белгилерин аныктоо, кайра түзүү, саноо, башкача түзүү, мүнөздөө, мисал келтирүү.
Колдонуу	Билимди башка кырдаалдарда колдонуу, идеяны башкача колдонуу, тексттен негиздерди бөлө билүү, практикалык максатта колдонуу ж.б.	Кандай болот, эгер...? Көйгөйдү чечүүдө кандай колдонулат...? Алган билимди колдонуп кантип чечебиз...?	Өзгөртүү, колдонуу, көргөзүү, чечүү, саноо, демонстрациялоо, түрүн өзгөртүү, байланыштыруу
Талдоо	Материалды классификациялоо, бөлүктөргө бөлүү менен материалды талдоо, окшоштугун айрымачылыгын табуу	Аны менен кантип байланышат..? Айырмасы эмнеде..? Түзүүчүсү кайсыл..? Кандай далилдерди келтиребиз..?	Талдоо, майдалоо, текшерүү, эксперимент жүргүзүү, уюштуруу, салыштыруу, айрымачылыгын табуу, тандоо, бөлүктөргө бөлүү, белгилөө, байланышын

	себеп - иликтөө,болгон окуянын себебин табуу.	Аны кантип ынандырабыз..?	табуу.
Синтез	Жаңы нерсени куруу үчүн бөлүктөрдү бириктирүү	Кандай сунуштайсың..? Кантип бириктиребиз..? Анын курамына кантип киргизесиз..? Кандай жыйынтык чыгарабыз..?	Куруу,бириктирүү,дизайнын ойлоо,проект, схема,моделдерди иштеп чыгуу,план түзүү,ыр,аңгеме,эссе,ойлоп табуу,түзүү, жыйынтык чыгаруу
Баалоо	Кырдаалга баа берүү, өзүнүн көз карашын айтуу,далилдөө, чечим сунуштоо,маалыматтын баалуулугуна баа берүү.	Сиз макулсузбу..? Эмне үчүн..? Эмне менен макул эмессиз..? Эмне үчүн ушуну тандадың..? Жакшы болуу үчүн эмнени сунуштайсың..? Кантип баалайсың..? Сенин оюн эмне менен далилденет..? Кандай күчтүү,начар жактары бар..?	Баалоо,салыштыруу негиздөө,жыйынтык жасоо,коргоо,өз көз карашын жаратуу,далилдөө, каршы туруу,алдын ала айтуу.
Чыгармачыл	Заттык өнүм жаратуу	Сенин оюң кандай..? Эмне үчүн андай жасадың..? Идеясы кандай..? Эмне үчүн керек..?	Сунуштоо,жасоо, ойдон чыгаруу,презентациялоо,көргөзүү.

Кыргызстанда эндемик болгон, Жалал-Абад облусунун Чаткал районунун Чапчыма ашуусунда кездешкен Мензбир сууру жөнүндөгү текст боюнча мугалимдин түзгөн суроолору

1. Мензбир сууру каякта кездешет? Мурда ал каякта жашаган?

Чаткалга качан келген? Суурдун душмандары кимдер?

2. Эмне үчүн Мензбир сууру Чаткалда эле кездешет?

Анын жашоо чөйрөсү кандай?

3. Мензбир суурунун тамагы жана конкуренттери болуп кайсыл жаныбарлар эсептелинет?

Эмне үчүн? Конкуренцияны азайтуу жолун сунуш кыла аласыңбы? Мензбир суурун Нарын областына алып барса жашай алабы?

4. Эмне үчүн Мензбир сууру Чаткалдын чапчыма ашуусуна ылайыкташкан?

Мензбир суурунун башка суурлардан кандай айырмасы жана окшоштугу бар?

5. Мензбир суурун сактап калуу үчүн коруктун иш чарасынан башка иш чараларды сунуштай аласыңбы?

6. Мензбир суурунун адам баласынын жашоосунда мааниси барбы?

Чаткалдагы коруктун Мензбир сууруна өзгөчө мамиле кылуусуна жана өзгөчө кам көрүүсүнө макулсузбу, же башка көз карашыңыз барбы?

Жогорудагы келтирилген суроолор окуучулардын Мензбир сууру боюнча изилдөөсүнө түрткү берет. Б.Блумдун таксономиясында ой-жүгүртүү деңгээлдеринин эң жогоркусу – чыгармачылыкка чейин жеткирет.

Ал эми Э.Кингдин (1994 – ж.)жалпы суроолоруна кайрылсак:

Жалпы суроолор	Ой жүгүртүү көндүмүн колдонуу
Мисал келтиргиле ...? Эмнеге колдонобуз ...?	Жөнөкөй
Эмне болот,эгерде ...? Эмне дегиси келип турат ...?	Болжолдоо
Кандай күчтүү начар жактары бар ...?	Талдоо
Бул эмнеге окшош ...?	Аналогия түзүү, идентификация
Биз буга чейинкилерден эмнени билебиз ..? Мурда өткөндөрүбүздүн кайсынысына окшош ...?	Мурунку түшүнүктү активдештирүү
Кандай жол менен ага таасир этет ...? Сенин оюңча анын себеби эмнеде ...?	Себеп – иликтөө маселе
Эмне үчүн андай ...? Мааниси эмнеде ...? Эмне үчүн маанилүү ...?	Талдоо
Экөөнүн кандай айырмасы бар ...? Эмне үчүн окшош же айырмасы кандай ...?	Салыштыруу
Муну күнүмдүк турмушка пайдаланса болобу ...?	Колдонуу
Жообунузду аргументтеп бере аласызбы ...?	Аргументтөө
Маселени чечүүнүн кандай жолдору бар..?	Идеянын синтези
Кайсынысы жакшы,кайсынысы начар ...? Эмне үчүн ...?	Баалоо

Э.Кингдин жалпы суроолору деле окуучулардын ой-жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрөт. Өзгөчө, болжолдоо, талдоо, аргументтөө суроолору ачык жоопторду талап кылат. Таанып билүү ишмердигиндеги элестетүүдөн объективдүү чындыкка чейин жеткирет.

Ал эми Э. Ландау боюнча: (2002 – ж.)

Суроо	Суроонун мүнөзү
Мындан нары эмне болот ...?	Келечекке багытталган суроо
Эмне туура,эмне жок ...?	Баалоо суроолору
Эгерде эмне болмок?	Элестетүү суроолору
Аны билээриңди сезип турасынбы ...?	Субъективдүү суроо
Эмне үчүн Ким, кандай, эмне кылып жатат ...?	Себептүү суроолор
Ким, кантип, Эмне, кайда, качан ...?	Негизги суроолор

Э. Ландаунун суроолорунда окуучулардын чыгармачылыгы өсүп, сезимине эркиндик берүүсү,далилдөөнү келтирүүсү пайда болот.

Суроо берүү технологиясы бул өз алдынчалуулукту өстүрүүчү технология,анын өзүнүн концепциясы бар.

Окуучуларга суроо бере билүү көндүмдөрүн өнүктүрүүдө төмөнкү психологиялык – педагогикалык шарттар каралат:

1. Суроо бере билүүдө окуучулардын тапкычтыгы,көйгөйдү чече билүүсү өсөт.
2. Суроолордун түрлөрүн,алардын түзүлүшүн,суроолор ой жүгүртүүнү өстүрүүчү жана токтотуучу болоорун билет.

3. Б.Блумдун ой жүгүртүү деңгээлдерин колдонуп суроо түзүүнү, Б.Блумдун суроо берүү искусствосун, жөнөкөй, тактоочу, чечмелөөчү, чыгармачыл баалоочу, практикалык суроолорду үйрөнүшөт.
4. Окуучулар өзүлөрүн суроо берүү көндүмүн же ой жүгүртүүсүн өстүрүү өз жашоолоруна да керек экендигин баамдашат.
5. Окуучулар чыгармачылыгы өскөн сайын, ал эркин суроо берүүгө, изденүүгө, түпкүрүнө чейин билүүгө ашыгышат.

Адабияттар:

1. Корсун О.В. Набор открыток «Редкие животные Забайкалья». – Чита: ООО Экспресс – издательство, 2007.
2. Крупник С. Гуманитарные технологии //Философия. Всемирная энциклопедия. Минск: Харвест, Современный литератор, 2001. <http://worvik.narod.ru/slovar/hum-the/htm>.
3. Крылова О.Н. Социокультурная динамика содержания школьного образования. – СПб.: Издательство РГПУ им. А.И.Герцена, 2008
4. Кузнецова Н.А. Расширение гуманитарных технологий на основе компетентностного подхода. // Интернет журнал «Эйдос». – 2006; 1 сентября. <http://www.eidos.ru/journal/2006/0901-3.htm>.
5. Ландау Э. Одаренность требует мужества: психологическое сопровождение одаренного ребенка. – М.: Академия, 2002
6. Пономарев Я.А. Психология творения. – Московский психолого – социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999
7. Русских Г.А. Технология развития критического мышления//Биология в школе, 2004. - №2. – С.28-33.
8. Стратегии понимания //Искусство разумного суждения // [\[http://www.reasoning.ru/3language/part41.html\]](http://www.reasoning.ru/3language/part41.html).
9. Такман Б.У. Педагогическая психология: от теории к практике / Пер. с.англ. – М.: ОАО Прогресс, 2002.
10. Журнал «Биология в школе» //2012. №3
11. М. Эсенгулова, Ж. Асекова., Мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү... (окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү» усулунун теориясы жана практикалык тажрыйбасы)// Бишкек, 2008.